

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (477.4) «1913» : 334

БОРОТЬБА ПРИНЦИПІВ ЦЕНТРАЛІЗМУ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ КООПЕРАТИВНОМУ З'ЇЗДІ 1913 р.

Юлія Магась-Демидас

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
Україна, 10008, Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
e-mail: demydas@yandex.ua

На початку ХХ ст. кооперативні установи відігравали значну соціально-економічну роль на території Наддніпрянської України. Проте, результатом їхньої діяльності було не лише надання економічної допомоги населенню, а й вплив на суспільне життя: розвиток навичок самообслуговування, піднесення рівня громадської та національної свідомості. Зростання кооперативного руху вимагало подальшої консолідації, що проявлялася, зокрема у проведенні кооперативних зібрань: регіональних нарад, широкомасштабних з'їздів. Такі події завжди викликали підозру зі сторони влади, що істотно обмежувало можливість зібрань і звужувало коло питань для обговорення на них. Загалом, кооперативи не були політизованими організаціями: по-перше, це б суперечило їхнім економічним завданням і відволікало б від виконання прямих функцій; по-друге, політизація негайно призвела б ліквідації кооперативу органами влади. Проте, у кооперативному русі проявлялося прагнення послабити імперську централізаторську політику. Особливо це стало помітно на ІІ Всеросійському кооперативному з'їзді, що відбувся 1-7 серпня 1913 р. у м. Києві.

У першій третині ХХ ст. темі кооперативних з'їздів приділяли увагу І. Витанович [1], С. Бородаєвський [2]. Серед сучасних вітчизняних науковців варто назвати В. Марочка [3], В. Половця [4], І. Фаренія [5], російських істориків - А. Кореліна [6], Л. Файна [7]. Названі дослідники епізодично, у загальних рисах характеризували проведення ІІ Всеросійського кооперативного з'їзду або окремі його аспекти. Тому існує потреба більш детально розглянути дане питання.

Метою цієї публікації є аналіз подій

ІІ Всеросійського кооперативного з'їзду 1913 р., особливо поляризації думок щодо шляхів подальшого розвитку кооперації у Російській імперії: централізації та децентралізації; розгляд позиції українських кооперативів на даному зібранні й основних його рішень.

Масштабність, характер обговорюваних питань і результати ІІ Всеросійського кооперативного з'їзду 1913 р. засвідчили, що кооперація у Російській імперії стала на той час вагомою самостійною силою. Це особливо помітно, якщо порівняти дане зібрання із попереднім, І Всеросійським кооперативним з'їздом, що відбувся 1908 р. у Москві. Якщо на першому з'їзді було 824 делегати [8], то на другий їх прибуло у півтора рази більше. Перше зібрання мало велике значення для популяризації кооперативного руху, його кількісного зростання, на ньому проголошувалися кооперативні принципи. На Київському з'їзді уже вирішувалися питання практичного характеру, обговорювалися спірні внутрішні проблеми, зокрема, стосовно розробки організаційної та територіальної структури кооперації, підвищення якісних показників у діяльності товариств [9]. Якщо у 1908 р. серед делегатів були вчителі та прості слухачі, не залучені до кооперативного руху, то у 1913 р. делегатами були винятково представники кооперативної громади [10].

Слід також згадати про ще один всеросійський з'їзд – 1912 р. у Петербурзі, проте його не можна назвати загальнокооперативним, оскільки до участі у ньому владою не була допущена споживча кооперація [11]. Цей приклад ілюструє характер державної політики щодо кооперативного руху, що, звісно ж, негативно позначалося на його розвитку та впливало на

формування відповідної позиції кооператорів щодо діяльності властей.

Проведенню II Всеросійського кооперативного з'їзду передувала напружена організаційна робота. За часом він приурочувався до сільськогосподарської виставки, що проходила у Києві та на якій було влаштовано кооперативну секцію. Таким чином, делегати з'їзду могли ознайомитися з досягненнями вітчизняної кооперації [12].

На з'їзд до Києва прибуло 1323 делегати [13]. Від кредитної кооперації приїхало приблизно 700-800 учасників, споживчої – 300-400, сільськогосподарської – менше 100, виробничої – кілька десятків [14]. Велика кількість представників кредитних кооперативів зумовлювалася тим, що їх у Російській імперії нараховувалося приблизно удвічі більше, ніж споживчих [15]. На з'їзд прибуло 200 представників від єврейських кооперативів. Прибули також депутати Державної Думи, делегати з Галичини.

Разом із тим, низка обставин завадила забезпечити ширше представництво. По-перше, час проведення з'їзду збігся з періодом польових робіт, що не дозволило приїхати багатьом селянам [16]. По-друге, згідно з положенням про з'їзд, доповіді потрібно було надсилати на адресу організаційного комітету не пізніше ніж за 2 місяці. Оскільки дозвіл на його проведення надійшов лише за 2,5 місяці до дати відкриття, багато бажаючих не встигли надіслати тексти виступів [17].

Значну увагу з'їздові приділили політичні партії. Центральний комітет партії сіоністів-соціалістів розіслав циркуляр із закликом забезпечити присутність своїх представників, оскільки на зібранні мали розглядатися важливі для партії питання стосовно робітничих споживчих товариств і становища службовців у кооперативних організаціях [18]. Також було відряджено представників Бунду [19]. Крім загальних засідань під час проведення з'їзду відбувалися негласні наради делегатів від соціал-демократів, есерів, кадетів, українських партій тощо [20]. Чорносотенці, що з-поміж інших політичних партій займали одну найактивніших позицій у кооперативному русі, не приїхали на зібрання до Києва, оскільки час проведення з'їзду збігався із загальною нарадою кооперативів СРН у Нижньому Новгороді [21].

Відповідальним головою Київського з'їзду уряд призначив вінницького предводителя дворянства графа Д. Гейдена. Секретарями були визначний подільський кооператор

Й. Волошиновський і відомий громадський діяч соціал-демократ М. Порш [22]. До організаційного комітету також входили: Р. Реннінг, І. Черниш, С. Ратнер, П. Пожарський, О. Беретті, І. Тихомиров, М. Стасюк, Н. Замятін, А. Степаненко [23]. Д. Гейден намагався організувати роботу зібрання так, щоб воно, з одного боку, пройшло максимально демократично, а з іншого, – щоб не дати поліції приводу для його закриття. Так, у липні 1913 р. він звернувся до Київського генерал-губернатора з клопотанням допустити представників єврейських кооперативів до участі у з'їзді. Можновладець дозволив євреям приїхати до Києва, але з умовою, що головуючий подбає про те, що їх буде якомога менше, й особисто контролюватиме їхню поведінку [24].

Програма з'їзду, що складалася з 25 пунктів, включала широке коло проблем з усіх видів кооперації [25]. Робота відбувалася у 4-х секціях: кредитній, споживчій, сільськогосподарській і ремісничо-виробничої кооперації [26]. Найбільшу активність проявляла секція споживчої кооперації, до складу якої входило багато представників демократичних сил.

Наріжними були три питання: створення союзів кооперативів (кооперативних об'єднань) і визначення районів їх діяльності, культурно-просвітницька роль кооперативів і захист прав кооперативних службовців. Вирішення цих завдань не лише допомогло б товариствам в їхній повсякденній роботі. Воно мало ідеологічне значення, оскільки принциповим щодо створення союзів було питання територіального розташування кооперативних центрів (у столиці чи у регіонах), та принцип взаємовідносин між ними (підпорядкування чи рівноправності), а розширення культурно-просвітницької діяльності товариств неминуче супроводжувалося б зростанням рівня громадянської та національної самосвідомості населення. Надто емоційне обговорення цих проблем на загальних засіданнях могло стати причиною закриття з'їзду, тому вирішили попередньо розглянути ці проблеми у секціях і спеціальних комісіях, що мали працювати у режимі закритих засідань [27].

Під час розгляду цих питань серед делегатів чітко окреслилися дві ідейні течії: федералісти («южане») та централісти («северяне»). Позиції централізму захищали дві наймогутніші центральні кооперативні організації Росії: Московський союз споживчих товариств (МССТ) та Московський народний банк (МНБ). Їх представники (наприклад, один із керівників Московського союзу В. Зельгейм) виступили з ни-

зкою доповідей на захист своїх ідей. Зазначені центри були крупною фінансовою силою. За планом централістів усі споживчі та кредитні кооперативи повинні були безпосередньо підпорядковуватися московським центрам.

Натомість автономістська течія не мала центральних фінансово сильних організацій, її згуртувала національна ознака: за окремими винятками, це були українці та євреї. Причому керівну роль відігравали українці, а євреї приєдналися до них у кінці з'їзду. На протигагу централізаторській схемі, українські кооператори висунули проект об'єднання товариств не згори, а знизу, ґрунтуючись на місцевих кооперативних ланках. Необхідно було створити районні, обласні об'єднання з тяжінням до великих торговельних центрів, а вже ті, у свою чергу, мали ввійти до загальноімперського центру, організованого на основі федерації [28].

Особливо запеклі дебати точилися в секції споживчої кооперації. Українські делегати скаргилися на недемократичність політики МССТ, на те, що він тільки забирав капітали найсильніших товариств і нічого не давав для культурного підйому кооперації [29].

До найактивніших поборників ідей федералізму належав М. Стасюк. Виступаючи у ремісничо-виробничій секції, він говорив про неприпустимість відкриття відділень МНБ у районах кредитних союзів. На його думку, такі відділення доцільно було відкривати лише тимчасово у місцях, де не існувало місцевих об'єднань [30]. М. Стасюк і Х. Барановський, на протигагу МНБ, який фізично не міг обслуговувати віддалені від Москви райони, запропонували створити Південноросійський обласний банк.

У боротьбі з «Москвою» українська група розраховувала на допомогу представників інших пригноблених регіонів імперії. Але більшість виступаючих від імені обласних союзів кредитних установ підтримали централістичні позиції: вони прямо визнали, що їхні об'єднання уже встигли потрапити в таку залежність від МНБ, що розрив із ним призвів би до краху товариств [31].

У кінцевій резолюції з цього питання йшлося про необхідність безперешкодного дозволу відкриття місцевих союзів кооперативних установ і групових кооперативних банків, але водночас у районах їх діяльності допускалося створення відділень центральних московських установ. Таким чином, федералістам частково вдалося домогтися затвердження своїх вимог.

На засіданні секції споживчої кооперації делегат із Харківщини Шеметов скаржився на недемократичність політики Московського союзу: за його словами, при розробці проекту взаємовідносин між МССТ та Харківським товариством гуртових закупок йшла розмова про децентралізм і федералізацію, а коли дійшло до справи, вимагали навіть знищити таблицю з написом Харківського товариства [32]. На засіданні секції обговорювалася доповідь представника МССТ про основи союзної торговельної діяльності на засадах централізму. Делегати з різних українських регіонів виступили з критикою позиції доповідача та вимогою визнати права місцевих об'єднань. Примітно, що представники Петербурзького відділу комітету допомоги ощадно-позичковим товариствам В. Пекарський та А. Меркулов, присутні на з'їзді, не підтримували ідею централізму, останній, зокрема, відкрито виступив проти неї [33].

Незважаючи на активність «южан», і на те, що їм вдалося внести у проекти резолюцій низку поправок, пропозиції федералістів стосовно кооперативних центрів були широко підтримані лише на ремісничо-виробничій секції. В. Садовський пояснював це тим, що вона була нечисленною, а оскільки споживча та кредитна секції були найбільш представницькими, централісти спрямували головні зусилля саме на них.

Жваві обговорення відбувалися не тільки на засіданнях, а й у кулуарах, де намагалися висловитися рядові члени товариств, які не встигли чи не наважилися зробити це у секціях. Особливо активними тут були українські селяни. Траплялося, коли вони оточували когось із представників Московського банку та своїми простими побутовими аргументами намагалися довести йому правильність своєї позиції. Одним із примітних аргументів було проведення аналогії державного централізму із централізацією у кооперативному русі: на думку сільських делегатів, якщо хтось виступає проти бюрократичної концентрації влади у державі (а саме таку позицію займали, зазвичай, і московські кооператори), то він повинен бути послідовним і в галузі кооперації.

Хоча кооператори-федералісти намагалися не виходити за межі сфери економічної діяльності, в їх позиції відчувався вплив політичних факторів. Невипадково на таких позиціях стояли представники регіонів, що зазнавали політичних і національних утисків. Можна було порівняти недовіру до центральних кооперативних установ із недовірою до централізова-

ної держави загалом. У федералізації вони виражали прагнення позбутися чужої опіки й отримати можливість вільного будівництва свого національного життя.

Разом із іншими представниками національної кооперації, українським делегатам вдалося домогтися прийняття резолюції про ведення культурно-освітньої роботи рідною мовою та необхідність знищення всіх національних і релігійних обмежень у товариствах. Запекла боротьба на з'їзді засвідчила, що українська кооперація піднялася на достатньо високий рівень, щоб усвідомити та захищати власні інтереси. Важливим результатом стала розробка на з'їзді проекту кооперативного закону, про необхідність якого уже давно велася мова, зокрема направлялися звернення до органів влади. У ньому містилося положення про дозвіл ведення діловодства та зборів у товариствах рідною мовою [34].

Було прийнято постанову про створення Всеросійського кооперативного інституту як центральної наукової та просвітницької організації та кооперативного музею. На противагу пропозиціям розташувати ці заклади у Москві, українці запропонували Київ. На їх думку, це запобігало б надмірній централізації кооперативного руху, залучало б до навчання сільське населення, що не мало змоги їздити до Москви. Врешті-решт, вирішення цього питання перенесли на майбутнє [35].

Під впливом соціалістичних ідей на з'їзді було започатковано відокремлення робітничої кооперації. Прозвучала заява робітничих кооперативів, у тому числі й українських, про те, що МССТ, який об'єднував товариства усіх верств населення, не задовольняє інтереси робітничої споживчої кооперації, бо та має особливі завдання. Тому було задекларовано створення окремої незалежної спілки робітничих кооперативів [36].

Рішуче про себе заявила єврейська кооперація, від імені якої виступив Л.С. Зак, котрий зазначив, що для неї були характерні ті ж проблеми, що й для інших товариств, але існували й специфічні, пов'язані, зокрема, із правовим статусом єврейського населення у державі, його традиційними видами зайнятості [37]. Окреслилася необхідність об'єднання єврейських кооперативів. Оскільки спроби єврейських міських товариств створити союзи та центральний фінансовий інститут наштовхувалися на заборони, євреї прагнули створити хоча б громадські організації, до складу яких входили б кооперативні діячі [38].

Незважаючи на нагляд поліції, на з'їзді ви-

голошувалися запальні промови. Наприклад, депутат Держдуми більшовик Г.Петровський заявив, що, коли народ нічого не отримає від уряду у справі кооперації, треба буде влаштувати всезагальний страйк; маючи у своїх руках споживчі крамниці, кредити й інші засоби, можна буде організувати страйки та примусити уряд піти на поступки [39].

Не обійшлося без неприємних інцидентів і непорозумінь, спричинених поліційними органами. Наприклад, коли один із учасників кредитної секції сказав, що селяни-постачальники буряків на цукрозаводи повинні ставати пайщиками останніх, поліція побачила у цьому заклик до експропріації приватної власності та припинила його виступ. Засідання двох комісій були призупинені через їх багаточисельність і відновлені як закриті засідання з меншою кількістю учасників. Після закінчення з'їзду було заборонено перегляд кінематографічної стрічки із зображенням урочистої ходи делегатів. Оскільки постійно відчувалася загроза закриття зібрання, його голова не дозволив проводити голосування стосовно окремих гострих питань [40].

Незважаючи на помітну структурованість учасників на різноманітні галузеві, ідеологічні, національні течії та групи, з'їзд став засобом єднання кооператорів. Про солідарність свідчив такий факт. Після закінчення з'їзду для делегатів планувалася прогулянка Дніпром на пароплаві. Щоб єврейські кооператори змогли взяти у ній участь, головуючий звернувся до адміністрації краю з клопотанням дозволити залишитися їм у Києві ще на один день, але отримав відмову. На знак протесту єврейські делегати, що мали право на проживання у Києві, відмовилися від прогулянки. Так само вчинили українські кооператори [41].

Отже, II Всеросійський кооперативний з'їзд 1913 показав, що кооперативи на теренах Російської імперії не лише зростали кількісно, а й одночасно демонстрували краще розуміння своїх завдань. На зібранні уже не було пропагандистських виступів, як у попередні роки, натомість обговорювалися конкретні практичні проблеми. Це свідчило про те, що делегати були ідейно зрілими кооператорами, що розумілися на своїй справі. Ідеологічна боротьба, що точилася на засіданнях, вказувала на якісно новий рівень формування громадянської позиції. Незважаючи на те, що лише незначна частина пропозицій федералістів знайшла відображення у кінцевих резолюціях з'їзду, це була серйозна спроба місцевих кооперативних установ відстояти свої права, що насправді ма-

ла глибший підтекст: прагнення послабити надмірну централізацію у державі шляхом розширення економічної самодіяльності населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович: Із праць історично-філософської секції НТШ. – Н.-Й., 1964. – 624 с.
2. Бородаєвський С.В. Історія кооперації / С.В. Бородаєвський. – Прага, 1925. – 432 с.
3. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1928 рр.) / В.І. Марочко. – К.: Kots Publishing, 1995. – 224 с.
4. Половець В.М. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861-1917 рр.) / В.М. Половець. – Чернігів: Деснянська правда, 1996. – 204 с.
5. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX - на початку XX століття: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І.А. Фареній. – К.: Б.в., 2009. – 38 с.
6. Корелин А.П. Кооперативное законодательство в России и западный опыт / А.П. Корелин // Отечественная история. – 1996. – № 2. – С. 180-189.
7. Файн Л.Е. Отечественная кооперация: исторический опыт / Л.Е. Файн. – Иваново, 1994. – 276 с.
8. Всероссийские съезды по кооперации // Киевская мысль. – 1913. – № 210. – С. 2.
9. Всероссийский кооперативный съезд // Киевская мысль. – 1913. – № 209. – С. 2.
10. Кильчевский В. Из итогов съезда / В. Кильчевский // Кооперативная жизнь. – 1913. – № 17-18. – С. 5.
11. Всероссийский кооперативный съезд // Киевская мысль. – 1913. – № 209. – С. 2.
12. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – ф.255, оп.1, спр.577, арк.45.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – ф.274, оп.4, спр.218, арк.533.
14. Меркулов А. Кооперативное движение в России / А. Меркулов // Вестник кооперации. – 1913. – Кн. 6. – С. 81.
15. Шапиро И.А. Руководство по всем отраслям кооперации. Теория, практика и история потребительской, кредитной, производительной и сельскохозяйственной кооперации. / И.А. Шапиро. – СПб.: Кн-во «Прометей» Н.Н. Михайлова, 1913. – С. 154.
16. Меркулов А. Вказ. пр. – С. 81-83.
17. ДАВО, ф.255, оп.1, спр.577, арк.58зв.
18. ЦДІАК України, ф.1335, оп.3, спр.93, арк.13.
19. ЦДІАК України, ф.274, оп.4, спр.19, арк.220.
20. ЦДІАК України, ф.442, оп.666, спр.57, арк.29-29зв., 36-36зв.
21. Наумов Г. Итоги кооперативного съезда / Г. Наумов // Киевская мысль. – 1913. – № 218. – С. 3.
22. Кооперативный съезд // Киевская мысль. – 1913. – № 211. – С. 3.
23. Кооперация // Киевская земская газета. – 1912. – № 44. – С. 19.
24. ЦДІАК України, ф.937, оп.1, спр.4, арк.1.
25. Всероссийский кооперативный съезд в Киеве // Кооперативная жизнь. – 1913. – № 5-6. – С. 70.
26. Всероссийский кооперативный съезд // Киевская мысль. – 1913. – № 209. – С. 2.
27. ЦДІАК України, ф.276, оп.1, спр.469, арк.556-557.
28. Садовский В. На киевском кооперативном съезде / В. Садовский // Украинская жизнь. – 1913. – № 7-8. – С. 53-55.
29. Всероссийский съезд по кооперации в Киеве. 1-7 августа 1913 г. Секция споживчої кооперації // Наша кооперация. – 1913. – № 18. – С. 18-19
30. Кооперативный съезд. Ремесленно-производительная секция // Киевская мысль. – 1913. – № 213. – 4 августа. – С. 3.
31. Кооперативный съезд. Кредитная секция // Киевская мысль. – 1913. – № 215. – 6 августа. – С. 3.
32. Всероссийский съезд по кооперации в Киеве. 1-7 августа 1913 г. Секция споживчої кооперації // Наша кооперация. – 1913. – № 18. – С. 18.
33. Там само. – С. 20.
34. Садовский В. На киевском кооперативном съезде / В. Садовский // Украинская жизнь. – 1913. – № 7-8. – С. 57-60.
35. 2-й Всероссийский кооперативный съезд у Києві. 1-7 августа 1913 г. // Муравейник-Комашня. – 1913. – № 31. – С.11-12.
36. Аліман М.В. Історія споживчої кооперації на Україні. Підручник для студентів кооперативних вузів / М.В. Аліман, С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей та ін. – Львів: Укоопспілка, Львівська комерційна академія, 1996. – С. 86.
37. Всероссийский кооперативный съезд. Задачи съезда // Киевская мысль. – 1913. – № 210. – С. 2.
38. Около съезда // Киевская мысль. – 1913. – № 218. – С. 2.
39. ЦДІАК України, ф.276, оп.1, спр.469, арк.556, 559-560.
40. Меркулов А. Вказ. пр. – С. 84.
41. Протест // Киевская мысль. – 1913. – № 218. – С. 2.

Магась-Демидас Юлія *Боротьба принципів централізму та децентралізації у розвитку кооперативного руху на II Всеросійському кооперативному з'їзді 1913 р.*

У статті проаналізовано позиції централізму та децентралізації побудови системи кооперативних установ Російської імперії, що обговорювалися на II Всеросійському кооперативному з'їзді 1913 р. Розглянуто обставини скликання та хід з'їзду, ставлення поліцейських органів до нього. З'ясовано, що делегати від української кооперації займали чітку позицію децентралізації кооперативної мережі.

Ключові слова: кооперативний з'їзд, централізація, федералізація, споживча кооперація, кредитна кооперація, ремісничка кооперація, кооперативний закон

Магась-Демидас Юлія *Борьба принципов централизма и децентрализации в развитии кооперативного движения на II Всероссийском кооперативном съезде 1913 г.*

В статье проанализированы позиции централизма и децентрализации построения системы кооперативных учреждений Российской империи, которые обсуждались на II Всероссийском кооперативном съезде 1913 г. Рассмотрены обстоятельства созыва и ход съезда, отношение полицейских органов к нему. Выяснено, что делегаты от украинской кооперации занимали четкую позицию децентрализации кооперативной сети.

Ключевые слова: кооперативный съезд, централизация, федерализация, потребительская кооперация, кредитная кооперация, ремесленная кооперация, кооперативный закон

Magas-Demydas Yulia *The Struggle of the Centralism Principles and the Decentralization in the Cooperative Movement Development during the 2nd All-Russian Cooperative Congress in 1913*

The article is devoted to the 2nd All-Russian cooperative session that took place in Kiev on August, 1-7. The article analyses the circumstances the session was convened, that can be characterized as a suspicious attitude of the officials, strict regulation of the speeches and discussions topics. During the session there were outlined two groups of the cooperators: the supporters of the cooperative movement centralization within the Russian Empire (the representatives of the metropolitan organizations) and the representatives of the more democratic way of development that was grounded on the idea of the strong local centers (this group contained the delegates centered around the national criteria, basically Ukrainians and Jews).

The article points out that the intentions to the decentralization were determined not only by the intentions to organize the work of the local organizations effectively but had also certain ideological implication. Though, the cooperators tried to stay

within the borders of the economic problems discussions, their position undergone the influence of the political factors. Logically, the position of the decentralization was supported by the delegates from the suppressed region of the Russian Empire. The analogy can be observed between the mistrust to the local cooperative institutions and the mistrust to the centralized state. Thus, the intention to get rid of the others guidance and get the possibility to build its own national life was expressed.

The session decision on the acceptance of the single cooperative law, to found the All-Russian cooperative institute as the center of the scientific and enlightenment organization stated the passing of the cooperative movement on the qualitatively new level of its development.

Keywords: *cooperative congress, centralization, federalization, consumer cooperation, credit cooperation, craft cooperation, cooperative law*

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 30.08.2016 р.